

OAMENII

SCURTĂ ISTORIE
DESPRE CUM
AM STRICAT TOTUL

TOM PHILLIPS

OAMENII

SCURTĂ ISTORIE
DESPRE CUM
AM STRICAT TOTUL

Traducere din engleză de
Corina-Mihaela Tudose
și Alexandra Fusoi

3
TREI

*Având în vedere subiectul cărții,
nu pot să o dedic familiei mele,
pentru că gestul ar putea fi interpretat eronat.
În schimb, o dedic tuturor celor care
au dat-o vreodată în bară în stil mare.
Nu sunteți singuri.*

Cuprins

<i>Prolog. Zorii încurcăturilor noastre</i>	9
1. De ce e tâmpit creierul tău.....	19
2. Drăguț mediul ăsta înconjurător	42
3. Viața răzbește întotdeauna	65
4. Urmează-ți liderul	85
5. Puterea poporului	113
6. Războiul. La ce e bun?	130
7. Petrecerea superdistractivă a colonialismului	155
8. Diplomația pentru tonți și/sau actuali președinți.....	196
9. Și tehnologia are partea ei proastă.....	220
10. Scurtă istorie a lucrurilor care ne-au luat prin surprindere.....	254
<i>Epilog. Cum ne facem praf viitorul</i>	267
<i>Mulțumiri</i>	277
<i>Lecturi suplimentare</i>	279
<i>Surse fotografice</i>	281
<i>Despre autor</i>	282

Prolog

Zorii încurcăturilor noastre

A fost odată ca niciodată, pe când soarele răsărea deasupra albiilor și câmpiilor Etiopiei, o tânără maimuță care-și pierdea vremea într-un copac.

Nu avem de unde să știm ce făcea sau la ce se gândea în ziua cu pricina. Probabil chibzuia să-și caute ceva de mâncare sau să-și găsească un partener sau poate cerceta copacul de alături ca să vadă dacă nu era cumva mai potrivit. Cert este că n-avea de unde să știe că ziua aceea urma s-o transforme în cea mai cunoscută reprezentantă a speciei ei din toate timpurile — chiar dacă i-ar fi putut spune cineva, noțiunea de „faimă“ n-ar fi avut nicio noimă pentru ea. Nu știa nici că se afla în Etiopia, pentru că aveau să mai treacă milioane de ani până să aibă cineva ideea măreață să traseze linii pe o hartă și să dea formelor rezultate nume pentru care să putem purta războaie.

Maimuța și suratele ei erau puțin diferite de celelalte maimuțe care trăiau pe-atunci: șoldurile și membrele inferioare aveau ceva neobișnuit, care le permitea să se miște într-un fel inedit. Aceste maimuțe începeau să coboare din copaci și să umble pe două picioare cât ținea savana: modificarea inițială care va duce, în timp, la voi, la mine și la toate persoanele de pe planeta asta. Maimuța nu știa, dar trăia aproape de începutul uneia dintre cele mai remarcabile povești de pe fața pământului. Se anunțau zorii marii peregrinări a speciei umane.

Apoi a căzut din copac și a murit.

După vreo 3,2 milioane de ani, un alt grup de maimuțe — unele dintre ele având acum doctorate — avea să-i găsească oasele fosilizate. Pentru că erau anii 1960 și ascultau la vremea aceea o piesă bine-cunoscută a unei formații de băieți extrem de înalți din Liverpool, au hotărât să-i pună numele Lucy. Era o specie cu totul nouă — căreia îi spunem acum *Australopithecus afarensis* — și a fost aclamată drept „veriga lipsă” dintre ființele umane și maimuțe. Descoperirea lui Lucy avea să captiveze lumea: numele i-a devenit celebru, scheletul i-a fost expus timp de mai mulți ani în cursul unui turneu prin Statele Unite ale Americii, iar în zilele noastre a devenit atracția principală a Muzeului Național din Addis Abeba.

Și cu toate acestea, singurul motiv pentru care știm acum că Lucy a existat este, ca să spunem lucrurile pe șleau, că a dat-o în bară. Ceea ce, în retrospectivă, a stabilit un tipar destul de clar pentru cum aveau să meargă lucrurile de atunci încolo.

Aceasta este o carte despre oameni și capacitatea noastră remarcabilă de a da greș. Despre motivul pentru care toate realizările care ne fac mândri că suntem oameni (artă, știință, puburi) sunt însoțite întotdeauna de ceva care ne obligă să clătinăm din cap cu consternare și disperare (război, poluare, puburi în aeroport).

Este oare posibil ca — indiferent de opiniile personale sau de convingerile politice — la un moment dat, în ultima vreme, să vă fi uitat în jur la cum arată lumea și să vă întrebați în sinea voastră: „La dracu’, dar ce-am făcut cu lumea noastră?”

Această carte există ca să vă aducă o mică și ne semnificativă fărâamă de mângâiere: nicio grijă, așa am fost *dintotdeauna*. Și, ce să vezi, încă mai existăm!

(E drept, când scriu aceste rânduri, mai sunt câteva săptămâni până la summitul nuclear dintre Donald Trump și Kim Jong Un, care ar putea sau nu să se termine cu bine. Din păcate, trebuie să predau acest text înainte să aflăm dacă o să murim cu toții. Plec de la premisa că, dacă o să citiți aceste rânduri, atunci probabil că am supraviețuit cel puțin până la sfârșitul lui iulie 2018.)

S-a scris mult despre cele mai mari realizări ale umanității; despre marii conducători, inventatorii de geniu și spiritul de neînving al omului. S-a scris mult și despre greșelile pe care le-am făcut: atât boacâne individuale, cât și erori la nivelul societății. Dar nu s-a scris foarte mult despre cum reușim, iar și iar, să înțelegem lucrurile profund și catastrofal greșit.

Una dintre ironiile care par să-i placă teribil universului este că motivele pentru care o dăm în bară la scară atât de mare sunt adesea exact cele care ne diferențiază de restul animalelor și ne permit să facem lucruri mărețe. Oamenii văd șabloanele în lumea înconjurătoare, le pot comunica altor oameni și au capacitatea să își imagineze viitoruri care nu există încă: dacă am schimba *asta*, atunci s-ar întâmpla *cealaltă*, iar lumea ar deveni un loc puțin mai bun.

Singura hibă e că... ei bine, nu ne pricepem cine știe ce la niciuna dintre cele de mai sus. Orice analiză onestă a modului în care a evoluat omenirea pe aceste fronturi seamănă cu o evaluare anuală deosebit de nemiloasă a

performanțelor, făcută de un șef care te detestă. Ne imaginăm șabloane acolo unde ele nu există. Abilitățile noastre de comunicare sunt uneori, hm, inexistente. Și avem un palmares foarte prost când vine vorba să ne dăm seama că modificarea chestiei ăsteia va duce și la chestia cealaltă și asta la chestia aia și mai proastă și O, Doamne, nu, acum se întâmplă chestia asta, cum îi punem capăt?

Indiferent cât de sus se ridică omenirea, indiferent cât de multe provocări depășim, dezastrul pânđește mereu după colț. Să luăm un exemplu istoric: acum sunteți Sigurd cel Mare¹ (un conte de Orkney scandinav din secolul al IX-lea) și vă întoarceți triumfători după o bătălie, aducând capul inamicului vostru Máel Brigte Dințosul² legat de șa.

Și imediat după aceea sunteți... ei bine, sunteți Sigurd cel Mare după câteva zile, murind din cauza unei infecții produse de colțul lui Máel Brigte Dințosul, când capul retezat al acestuia v-a zgârlit la picior în timp ce călăreați victorios spre casă.

Așa e: Sigurd a rămas în istoria militară pentru onoarea îndoielnică de a fi fost ucis de un inamic pe care-l decapitase deja cu câteva ore înainte. Ceea ce ne învață niște lecții importante despre (a) aroganță și (b) cât este de important să ne alegem inamici care beneficiază de asigurări stomatologice bune. Orgoliile prostești și ruina care le urmează sunt subiectele principale ale acestei cărți.

¹ Sigurd Eysteinnsson (Sigurd cel Mare), al doilea *jarl* de Orkney, a domnit în perioada cca. 875–892 în Norðreyjar (insulele Orkney și Shetland). Sigurd a fost una dintre căpeteniile vikingilor în luptele de cucerire a actualului nord al Scoției. (N.r.)

² Máel Brigte — nobil din neamul picților, cel mai probabil conducător în secolul al IX-lea în Moray (nord-estul Scoției). (N.r.)

Dimpotrivă, cei pasionați de istoria standardelor stomatologice vor fi probabil dezamăgiți.

(Merită spus și că Sigurd cel Mare și Máel Brigte Dințosul s-au luptat numai pentru că Sigurd îl provocase pe Máel Brigte la o bătălie „cu câte 40 de soldați de fiecare parte”. Máel Brigte a fost de acord, după care Sigurd a apărut cu 80 de oameni. Ca atare, din povestea lui Sigurd s-ar putea trage și concluzia că în viață este important să nu fii complet măgar, ceea ce, chiar dacă o să vi se pară amuzant, este o temă recurentă în carte.)

Sigurd nu este decât unul dintre mulții nefericiți pe care istoria îi ține minte mai mult pentru înfrângeri decât pentru victorii. În următoarele zece capitole vom face un tur al întregii întinderi a istoriei omenirii și a colecției sale de boacâne. Un mic avertisment: dacă nu vă place să vă bucurați de răul altuia, acum ar fi momentul potrivit să vă opriți din citit.

Istoria evoluției umane începe cu capacitatea noastră de a gândi și a fi creativi. Asta îi diferențiază pe oameni de alte animale — dar ne predispune, în același timp, și să ne facem de râs în mod constant.

În primul capitol al cărții, **De ce e tâmpit creierul tău**, vom cerceta cât de diferit gândeau strămoșii noștri — și apoi vom vedea cum, când încercăm să pricepem lumea, mintea ajunge să ne joace feste, trădându-ne și făcându-ne să luăm toate deciziile noastre foarte, foarte proaste.

Apoi, în cel de-al doilea capitol, **Drăguț mediul ăsta înconjurător**, vom urmări umanitatea până în zorii agriculturii, când am început să modelăm lumea din jurul nostru, vom vedea cum am dat peste cap cu regularitate

locurile unde am trăit, descoperindu-ne capacitatea nedezmințită de a nu cugeta serios la răspunsul la întrebarea: „Hei, care e cel mai rău lucru care s-ar putea întâmpla dacă deviem râul ăsta?”.

După aceea, vom cerceta tentativele noastre invariabil stângace de a controla natura în **Viața răzbește întotdeauna** — unde vom afla, printre altele, cum președintele Mao și un entuziast extravagant, mare fan al lui Shakespeare, au reușit să producă niște catastrofe trase la indigo numai pentru că au subestimat radical rolul păsărilor.

Pe măsură ce primele comunități umane s-au dezvoltat și au devenit tot mai complexe, a început să se vadă că urma să avem nevoie de cineva care să ia decizii. În capitolul al patrulea, **Urmează-ți liderul**, vom trece în revistă o selecție a celor mai nepotriviți oameni care au ocupat astfel de funcții fără să fie aleși; în capitolul al cincilea, **Puterea poporului**, ne vom ocupa de democrație, ca să vedem dacă se descurcă mai bine.

Cu toată strădania noastră de a schimba lumea în care trăim, umanitatea nu și-a atins pe deplin adevăratul potențial de a se face de râs decât după ce am început să călătorim în toată lumea și diferitele civilizații au început să se întâlnească între ele. Atunci am reușit să ne dăm frâu liber și lucrurile au luat o întorsătură fundamentală și catastrofal greșită.

În capitolul al șaselea, **Războiul. La ce e bun?**, vom vedea că oamenii sunt bine-cunoscuți pentru obiceiul de a se băga în încăierări inutile și vom examina câteva dintre cele mai tâmpite lucruri care au rezultat — inclusiv armata care a reușit să piardă o bătălie la care inamicii nici măcar nu s-au prezentat și cum să faci praf niște planuri

de atac perfect coordonate pentru că ai uitat de diferența de fus orar.

Ne vom avânta în necunoscut cu personajele eroice ale Epocii marilor descoperiri geografice în capitolul al șaptelea, **Petrecerea superdistractivă a colonialismului**, și vom vedea (atenție! dezvăluiri importante!) că, de fapt, colonialismul a fost îngrozitor.

Capitolul al optulea, **Diplomația pentru tonți și/sau actuali președinți**, ne va învăța lecții importante despre cum să gestionăm elegant contactele dintre culturi diferite, inclusiv despre cum conducătorul Imperiului Horezm-șah a luat poate cea mai proastă decizie politică din istorie. (A avut de-a face cu niște bărbi puse pe foc.)

În ultimele secole, progresele științei și tehnicii ne-au purtat într-o eră de inovații fără precedent, schimbări rapide și noi moduri incitante în care poate să dea greș omenirea. Despre asta este vorba în capitolul al nouălea, **Și tehnologia are partea ei proastă**, unde vom vedea cum știința nu îndreaptă întotdeauna lucrurile — inclusiv radiațiile misterioase pe care nu le puteau vedea decât francezii și omul care a făcut nu una, ci două dintre cele mai catastrofale greșeli ale secolului XX.

Schimbările se produc atât de rapid în zilele noastre, încât lumea modernă poate fi un loc derutant; în capitolul al zecelea, **Scurtă istorie a lucrurilor care ne-au luat prin surprindere**, vom vedea cât de des ni s-a întâmplat să nu reușim să prevedem lucrurile îngrozitoare care urmează să ni se întâmple.

Și, la final, în **Epilog. Cum ne facem praf viitorul**, vom încerca să facem un pronostic avizat în legătură cu modul în care vor arăta următoarele secole de prostie

omenească și vom ajunge la concluzia că probabil asta înseamnă că vom deveni captivi într-o închisoare spațială pe care ne-am creat-o din propriile noastre deșeuuri.

Aceasta este o carte despre istorie și despre lucruri înțelese greșit. Evident, merită subliniat că descoperim înțelegem istoria foarte, foarte greșit.

Problema este că istoria este înșelătoare: nimeni nu și-a bătut capul să scrie marea majoritate a lucrurilor care s-au întâmplat, iar mulți dintre cei care au scris s-ar putea să fi greșit sau să fi fost nebuni, să fi mințit sau să fi fost extrem de rasiști (și adesea o combinație între toate acestea). Știm despre Sigurd cel Mare pentru că povestea lui apare în două documente: saga *Heimskringla*³ și *Orkneyinga*⁴. Dar de unde știm dacă sunt reale? Putem fi pe deplin convinși că nu e doar vreun soi de poantă pentru cunoscători în limba nordică veche, la care noi nu ne prindem?

N-avem de unde să știm. N-avem cum să fim siguri, în ciuda muncii extraordinare a istoricilor, a arheologilor și a experților din multe alte domenii. Numărul lucrurilor pe care le știm sigur este destul de redus în comparație cu numărul lucrurilor pe care știm că nu le știm. Numărul lucrurilor pe care nici măcar nu știm că nu le știm este probabil cu mult mai mare, dar, din nefericire, nu știm sigur.

³ Cea mai cunoscută culegere de povestiri despre vechii regi nordici, scrisă în Islanda, în limba nordică veche, de poetul și istoricul Snorri Sturluson, în jurul anului 1230. (N.r.)

⁴ Relatare despre istoria Insulelor Orkney, după ce au fost cucerite de regii norvegieni în secolul al IX-lea și până în jurul anului 1200. Scrisă în jurul anului 1230 de un autor islandez necunoscut, saga îmbină ficțiunea cu istoria, fiind probabil compilată din mai multe surse, inclusiv legende orale, dar și fapte istorice. (N.r.)

Ceea ce vreau să spun este că șansele ca în această carte despre încurcături să nu apară încurcături sunt, sincer, minime. O să încerc să fac lumină acolo unde apare îndoiala: care sunt părțile de care suntem destul de siguri și care sunt cele unde nu putem decât să ne dăm cu presupusul. Am încercat să evit poveștile din categoria „prea frumos să fie adevărat“, pe cele apocrife și povestioarele istorice pline de miez care par să se îmbogățesc de fiecare dată când sunt spuse. Sper să nu fi greșit pe undeva.

Ceea ce ne aduce înapoi la Lucy, care cădea din copac acum 3,2 milioane de ani. De unde știm că a căzut din copacul acela? Ei bine, în 2016, un grup de cercetători din SUA și Etiopia a publicat o lucrare în revista *Nature*, cel mai influent periodic științific din lume. Ei au făcut o tomografie a oaselor fosilizate ale lui Lucy și au trasat hărți 3D computerizate ca să-i reconstruiască scheletul. Au descoperit că fracturile sunt oarecum similare cu cele care apar în oasele viabile și că nu au mai apucat să se vindece, ceea ce sugerează că Lucy trăia când și-a rupt oasele, dar a murit la scurt timp după aceea. S-au consultat cu mai mulți chirurghi ortopezi, care au spus toți același lucru: așa arată oasele rupte la pacienții care au căzut de la înălțime. Felul în care este fracturat brațul sugerează că Lucy a încercat să-și atenueze căderea. Din studiile geologice, știau că teritoriul în care trăise Lucy era o zonă de pădure plată, în apropierea unui izvor: fără stânci sau aflorimente de unde să fi putut cădea. Concluzia? Lucy a căzut dintr-un copac.

Este un studiu remarcabil și a fost bine primit de mulți experți în domeniu. Singura problemă este că alți câțiva experți — printre care se numără și Donald Johanson, cel care a descoperit-o pe Lucy din capul locului — nu erau

convinși. De fapt, au spus: „Neah, frate, motivul pentru care are oasele rupte este că asta se întâmplă cu oasele care stau îngropate în pământ 3,2 milioane de ani”. (Parafrazez un pic aici.)

Deci... a căzut Lucy din copac? Poate. Ba chiar probabil. Din multe puncte de vedere, asta-i ideea cărții: avem un dar incredibil al deducției științifice și, *totuși*, s-ar putea să greșim. Poți fi lider mondial în domeniul tău, să ai cele mai bune rezultate din întreaga ta carieră, să publici în cea mai prestigioasă revistă de specialitate din lume un studiu revoluționar care să îmbine progrese uluitoare în paleontologie și fizică, informatică și medicină generală, medicină legală și geologie, care să ne ofere o deschidere fără precedent către o epocă de acum milioane de ani... și tot riști să vină cineva și să spună: „Ha, ha, nu, greșit”.

Tocmai când crezi că ai rezolvat problema, va lovi spectrul veșnic la pândă al eșecului.

Să nu uităm de Sigurd cel Mare.

1

De ce e tâmpit creierul tău

Ființele umane au început să facă praf lucrurile acum 70000 de ani.

Atunci au început strămoșii noștri să migreze din Africa și să se răspândească pe glob — întâi în Asia și, ceva mai târziu, în Europa. Motivul pentru care mulți oameni erau atunci mai degrabă nemulțumiți din cauza asta este că specia noastră, *Homo sapiens*, nu era singura de pe planetă; nici pe departe. Numărul exact al celorlalte specii umane care hoinăreau prin preajmă la vremea aceea încă mai face obiectul unor oarecare dezbateri. Când iei fragmente de schelet sau de ADN și încerci să-ți dai seama exact ce înseamnă specie separată sau subspecie sau doar o variantă puțin neobișnuită a aceleiași specii, povestea devine complicată. (Este și modul ideal de a stârni o controversă dacă te trezești la un moment dat într-un grup de paleoantropologi și ai ceva timp de pierdut.) Dar, oricum ai clasifica speciile, pe planetă se mai aflau pe atunci cel puțin încă alte câteva tipuri de umanoizi, dintre care cel mai cunoscut rămâne *Homo neanderthalensis* — sau, cum este mai cunoscut, Omul de Neanderthal. Rezultat al migrațiilor anterioare din Africa, oamenii de Neanderthal trăiau de cel puțin 100000 de ani în mare parte a Europei și în zone întinse din Asia și o duceau destul de bine.

Din păcate pentru ei, la numai câteva zeci de mii de ani după ce strămoșii noștri își făceau apariția neanunțați pe scena istoriei — cam cât ai clipi din ochi, în termeni evoluționiști —, neanderthalienii și toate celelalte rude ale noastre dispăruseră de pe fața Pământului. După un model care se va împământenii rapid în istoria umanității, imediat ce apărem noi în peisaj, se alege praful de toată zona. La numai câteva mii de ani după ce s-au mutat oamenii moderni în regiune, omul de Neanderthal a început să dispară din catalogul de fosile, lăsând în urmă numai câteva gene fantomatice care încă ne mai bântuie ADN-ul. (A existat în mod cert un proces de încrucișare între neanderthalieni și intrușii care-i înlocuiau; de exemplu, dacă aveți ascendență europeană sau asiatică există o șansă destul de mare să aveți între 1 și 4% din ADN de origine neanderthaliană.)

Cum și de ce anume am supraviețuit noi în timp ce verii noștri se îndreptau cu viteză spre orașul disparuților din istorie este alt subiect de dezbatere. De fapt, multe dintre cele mai probabile explicații sunt teme care se tot ivesc în această carte. Poate că i-am exterminat din greșeală pe oamenii de Neanderthal aducând cu noi, în cursul migrației, boli la care organismul lor nu avea rezistența necesară. (O mare parte din istoria umanității este în realitate istoria bolilor cu care ne-am pricopsit în călătoriile noastre și pe care ni le-am transmis apoi unii altora.) Poate că am avut noroc de un climat schimbător la care am fost mai bine pregătiți să ne adaptăm; dovezile arată că strămoșii noștri trăiau în grupuri sociale mai mari, comunicau și făceau schimburi pe areale mult mai largi decât neanderthalienii mai izolați și mai mototoli, ceea

ce înseamnă că puteau avea acces la mai multe resurse în cazul unor valuri de frig.

Sau poate că pur și simplu i-am asasinat, pentru că, hei, cu asta ne ocupăm noi.

După toate probabilitățile, nu există o singură explicație clară, pentru că nu așa merge treaba de obicei. Dar multe dintre cele mai plauzibile explicații au ceva în comun — creierul nostru și felul în care îl folosim. Nu putem reduce totul la ideea că „noi eram deștepți și ei nu”, pentru că oamenii de Neanderthal nu erau tonții împiedicați din stereotipul popular. Aveau creierul la fel de mare ca al nostru, își confecționau unelte, foloseau focul, realizau obiecte de artă abstractă și bijuterii în Europa cu zeci de mii de ani înainte să apară *Homo sapiens* și să înceapă să gentrifice⁵ totul. Cu toate acestea, majoritatea avantajelor plauzibile pe care le aveau strămoșii noștri în fața verilor lor de Neanderthal au legătură cu modul nostru de gândire, indiferent dacă acesta provenea din adaptabilitatea noastră la mediu, uneltele mai avansate, structurile sociale mai complexe sau modalitățile de comunicare în interiorul grupurilor și între acestea.

Felul în care gândesc oamenii are ceva care ne face speciali. Adică, e evident. Se află chiar în denumirea speciei noastre: *Homo sapiens* înseamnă în latină „om înțelept”. (Să fim sinceri, modestia nu s-a numărat niciodată printre trăsăturile definitorii ale speciei noastre.)

Și, în apărarea ego-ului nostru, creierul uman este o mașinărie cu adevărat remarcabilă. Putem identifica tipare

⁵ Proces prin care o zonă urbană locuită de persoane din păturile sărace devine zonă cu locuitori din clasa mijlocie, care cumpără și refac treptat casele. (N.r.)